

Kulturní relativismus a pluralita kultur jako princip multikulturní výchovy

Autor: Lud'ka Hrabáková

Abstract

Cultural Relativism and Plurality of Cultures as a Principal of Multicultural Education. – The text focuses on a statement that cultural diversity and cultural differences are not the source of conflicts by themselves. These conflicts are caused by superior approach, misunderstanding and intolerance of their bearers. The contribution further characterizes strategies, fundamental attitudes and approaches towards different cultures that arise from reactions to cultural diversity and different cultural manifestations. Foremost this concerns various graduated ethnocentrism and cultural relativism, both are more theoretically described in the contribution. Attention is also devoted to Euro-centrism as a specific manifestation of ethnocentrism. The conclusion accentuates the importance of cultural relativism and cultural pluralism as key principals in multicultural education.

Keywords: Ethnocentrism, Aggressive Ethnocentrism, Euro-centrism, Cultural Relativism, Cultural Plurality

Klíčová slova: etnocentrismus, agresivní etnocentrismus, evropocentrismus, kulturní relativismus, kulturní pluralita

(Pozn. ed.: Příspěvek byl přednesen na mezinárodní konferenci *Multikulturalita jako princip výchovy a vzdělávání*, kterou pořádala Katedra občanské výchovy a filosofie na Pedagogické fakultě UK v Praze 9. listopadu 2006.)

„Různorodost lidských společenství je ohromující. Tuto rozmanitost nelze vysvětlit geneticky. (...) Tentýž genetický základ umožňuje velkou rozmanitost. To je zřejmé ze skutečnosti, že populace, o nichž lze bezpečně předpokládat, že zůstávají geneticky identické, mohou v různých dobách přijímat – a přijímají – naprosto rozdílné sociální formy. Jeden zásadní aspekt, jímž lidské společnosti udržují a předávají své charakteristické rysy, lze nazvat kulturou. Kultura se dá definovat jako soubor konceptů, podle nichž daná populace jedná a myslí.“ (Gellner 2001: 249–250)

Úvodní odstavec upozorňuje na významný fenomén kulturní rozmanitosti, z něhož vyvstává řada zásadních otázek a na ně navazujících konceptů a teorií, které různým způsobem reflektují problematiku vzájemného vztahu mezi odlišnými kulturními systémy. Rozmanitost kultur a existence nejrozličnějších kulturních jevů je celkem snadno vysvětlitelná, jestliže vyjdeme z poznatku, že kultura je primárně adaptačním procesem, že je odpovědí lidí na odlišné geografické, ale i historické a sociální podmínky (viz Ortová 1996: 5–7nn).

Přestože vysvětlení kulturních odlišností je zdánlivě prosté, jejich existence či spíše reakce na ně je v případě kulturních kontaktů neustále zdrojem předsudků, nedorozumění a napětí.

1 Etnocentrismus

Pojem etnocentrismus se objevuje na počátku 20. století a jeho původcem je americký sociolog W. G. Sumner.

Etnocentrismus lze obecně charakterizovat jako tendenci poznávat, hodnotit a interpretovat všechny zkušenosti a poznatky z hlediska kultury vlastního společenství (etnického, politického, náboženského atd.). V důsledku této tendence má jedinec sklon považovat hodnoty, normy a ideje společenství, s nímž se identifikuje, za měřítko správnosti, zatímco kulturní projevy odlišných společenství jsou posuzovány jako odchylky od optimálního stavu.

Z této charakteristiky vyplývá, a dokládají to i konkrétní výzkumy, že jde o jeden z univerzálně se vyskytujících projevů lidské psychiky a zcela jej eliminovat je prakticky nemožné. Etnocentrismus je podle sociologů zákonitým produktem a zároveň podmínkou socializace a enkulturace, podporuje vnitřní soudržnost sociálních společenství a je mechanismem identifikace jednotlivce se skupinou, k níž přísluší, s jejími hodnotami a normami (viz kol. 1994: 89).

Potud lze hovořit o základním etnocentrismu, v němž se vlastní kultura stává úhlem pohledu, z něhož jedinec vnímá a hodnotí odlišné kulturní projevy. Podle intenzity tohoto psychického rysu lze pak rozlišovat etnocentrismus umírněný a agresivní.

1.1 Etnocentrismus umírněný

sice připisuje hodnotám a normám vlastní kultury výsadní postavení, k projevům odlišných kultur má ovšem tolerantní vztah a připouští jejich právo na existenci. V hypertrofované podobě se pak setkáváme s etnocentrismem agresivním, který je zdrojem netolerance a vyvolává konflikty při konfrontaci jedince s projevy odlišných kulturních společenství, vede k odmítání cizích kulturních prvků nebo znesnadňuje jejich přijetí.

1.2 Agresivní etnocentrismus

vnímá vlastní sociální skupinu jako nadřazenou ostatním: její projevy jsou hodnoceny vesměs pozitivně, zatímco jevy negativní a nesprávné jsou připisovány „těm druhým“, ať už je to národ, etnikum, sociální skupina nebo náboženské společenství, což zpravidla vede k prezíravým, nadřazeným a netolerantním postojům k odlišným hodnotám, normám a idejím.

Agresivní etnocentrismus se často vyskytuje v podobě nacionalismu, rasismu nebo náboženského fanatismu. Etnocentrismus vede často k marginalizování nebo ignorování výsledků, k nimž dospěly jiné kultury či společenství, zpochybňování jejich historie či přínosu světovému kulturnímu dědictví.

1.3 Evropocentrismus

Zvláštním případem etnocentrismu se stal evropocentrismus vyznačující se nadřazováním evropsko-americké kultury všem ostatním kulturám, prosazováním jejich kulturních projevů jako optimálních, jako těch, které jsou měřítkem projevů ostatních kultur a kvalitativně je zásadně převyšují, a mnohdy též vnucováním jejich kulturních prvků, hodnot, morálních zásad, idejí apod. nositelům kultur mimoevropských.

2 Kulturní relativismus

Na počátku 20. století se etnocentrická doktrína, která do té doby převládala v přístupu Evropanů k ostatním kulturám, stala předmětem kritiky nové generace kulturních antropologů: stále více bylo zřejmé, že pokud vědci chtějí při studiu mimoevropských kultur dosáhnout objektivnějších výsledků, je nutné nahradit ji jiným metodologickým přístupem. Tímto novým přístupem se stal kulturní relativismus.

Prosadil se zároveň s odmítnutím evolucionistického modelu univerzální evoluce kultury a jeho nahrazením pluralistickou koncepcí dějin. Podle této koncepce se jednotlivé kultury vyvíjejí vlastními prostředky různými směry, a proto není možné stanovit určitá vývojová stadia světové kultury.

Z toho ovšem vyplývá, že každou z mimoevropských kultur je nutno studovat jako jedinečný fenomén, k jehož hodnocení není možné použít měřítka kultury jiné. Jednotlivé kultury lze tedy podle kulturního relativismu pochopit jedině v kontextu jejich vlastních norem, hodnot a idejí.

2.1 Pluralita kultur

Z kulturního relativismu se odvíjí princip kulturní plurality, podle něhož je nutno považovat specifické kultury jednotlivých společností za zcela rovnocenné, tolerovat jejich odlišné projevy a respektovat jejich právo na odlišné hodnoty a normy.

Kulturní relativismus ve svém důsledku hlásá pluralitu a rovnocennost všech kultur, ať už je označíme za „primitivní“ nebo „vyspělé“. Žádnou z kultur nemůžeme objektivně označit za vyšší nebo nižší, případně za lepší nebo horší, neboť nemáme k dispozici žádné objektivní měřítko, jímž bychom je mohli posuzovat. Jakmile přijmeme za toto měřítko kulturu vlastní, již stojíme na pozicích zpochybňovaného etnocentrismu.

2.2 Umírněný kulturní relativismus

Kulturní relativismus, který se jeví jako oprávněný přístup ke kulturním odlišnostem, se stal jedním ze základních postulátů moderní kulturní antropologie. Jeho umírněnou variantu prosazoval jeden z klasiků kulturního relativismu Melville J. Herskovits, podle něhož percepce reality je u jedince podmíněna konvencemi daného společenství. Navzdory tomu ovšem nachází v různých formách lidské kultury určité univerzálie: morálka je univerzální, podobně jako estetické cítění, jejich reálné projevy jsou ovšem z hlediska různých kultur specifické a často rozdílné. Umírněný kulturní relativismus sice vychází z konstatování

jedinečnosti jednotlivých kultur, ale zároveň připouští formulaci určitých obecných zákonitostí jejich vývoje a jejich vzájemnou komparaci.

2.3 Extrémní kulturní relativismus

Kulturní antropologie druhé poloviny 20. století ovšem stále více rozvíjela radikální kulturní relativismus, který též můžeme nazvat extrémním, jenž se „opájí rozmanitostmi kultur“ (Vrhel 2000: 93) a který odmítá jakékoliv hodnocení výsledků výzkumu odlišných kultur a rezignuje na možnost stanovení obecných zákonitostí kulturního vývoje. A právě vyhraněný kulturní relativismus se stal předmětem ostré kritiky a terčem polemik a skepse, která v konečném důsledku zpochybnila i vcelku oprávněná východiska umírněného relativismu.

Kulturnímu relativismu je vytýkána především teze, že jednotlivci různých kultur žijí jakoby v „odlišných světech“ a jejich vize reality je nesouměřitelná s příslušníky jiných kultur, jejichž vnímání světa je naprosto odlišné. Tato absolutní jinakost by ve skutečnosti nepřipouštěla mezikulturní kontakty a již vůbec ne antropologické zkoumání. Extrémní relativismus se jeví stejně zavádějící jako etnocentrismus. Kulturní relativismus „... nahrazuje výjimečnost povýšeně koloniálního pohledu výjimečností kognitivního apartheidu, v jehož ghettech je uzavřena každá kulturní monáda“ (kol. 1994: 53). Radikálnímu relativismu je tedy vytýkána absolutizace kulturních diferencí, která vede k rezignaci na vzájemné pochopení.

Co tedy lze z těchto kritických stanovisek vůči kulturnímu relativismu vyvodit? Nabízí se závěr, že není nutné zavrhnout kulturní relativismus jako škodlivou a zavádějící doktrínu, ale spíše se navrátit k jeho umírněné, základní verzi, která je dobrým podkladem pro respektování plurality kultur, aniž by zdůrazňovala a uměle vytvářela nepřekonatelnou propast mezi nimi.

3 Jak tedy přistupovat k odlišným kulturám? Univerzalizmus nebo kulturní relativismus?

Jak tedy chápat odlišné kultury? Kulturní zvláštnosti a difference samy o sobě nejsou a nemohou být zdrojem konfliktu: tím se stávají v okamžiku, kdy se jedna ze stran mezikulturního kontaktu pokouší nadřadit své kulturní projevy nad ostatní. Reakcí druhé strany je uchýlení se k vlastní kulturní identitě a její zdůraznění, což je motivováno snahou o uznání důstojnosti vlastní kultury a jejich nositelů. Je-li pokoření příliš velké, může vyvolat násilnou akci směřovanou proti samozvaným nositelům „nadřazené“ kultury a vynutit si respekt ke své kulturní diferencii (Barša 2001). Jinými slovy řečeno, agresivní etnocentrismus plodí obrannou etnocentrickou reakci a násobí napětí etnocentrismem vyvolané.

Kulturní difference nesmějí být záminkou a důvodem k neporozumění, ale podkladem k hledání toho, co mají kultury společné, na čem jsou s to se dohodnout. Západní kultura si musí připustit – a dát to ostatním kulturám najevo – že nemá univerzální návod na dokonalost a že konkrétní cestu vývoje mají právo jiné kultury realizovat po svém a že v ní budou západem uznávány a respektovány. Západní kultura má nejvyšší čas vzdát se své nabubřelé povýšenosti a dát najevo respekt k projevům ostatních kultur, což nemusí nutně znamenat jejich přejímání a bezduchou aplikaci v kontextu euroatlantické kultury. Je zapotřebí již jednou provždy opustit univerzalistický a realitě neodpovídající model jednosměrného vývoje

kultury, na jehož vrcholu se nachází kultura euroamerická, a nahradit jej koncepcí pluralistickou, v níž každý výsledek kulturního vývoje má svou specifickou hodnotu z hlediska konkrétních kulturních podmínek, v nichž se realizoval.

Evropa by si měla více a častěji připomínat, že její kultura a civilizace vznikla z podnětů mimoevropských, že na formování jejích základů se podílela i kultura islámu a Blízkého východu a že mimoevropské kultury pro ni byly a zřejmě také budou důležitým zdrojem inspirace nejen v hudbě a výtvarném umění, ale i v oblasti myšlenkových proudů.

Tento postoj by se měl stát vlastní ne pouze početně omezené skupince zasvěcených vzdělanců, ale měl by se stát základní strategií v publicistice, politologii a společenských vědách obecně, a především by měl proniknout do způsobu vzdělávání budoucích pedagogů a v konečném důsledku i žáků a studentů ve školách. Je to jedna z mála možností jak zmírnit prohlubující se napětí a nepochopení mezi euroamerickou kulturou a jejími nositeli a příslušníky ostatních světových kultur. Jedině takto lze nalézt kompromis mezi univerzalismem a partikularismem a vytvořit model budování celoplanetární multikulturní civilizace.

SEZNAM LITERATURY

Barša, P. *Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur?* Brno: CDK, 2001. ISBN 80-85959-96-8.

de Anda, D. (ed.) *Controversial Issues in Multiculturalism*. Los Angeles: Univerzity of California, 1997. ISBN 0-205-18817-6.

Gellner, E. *Pluh, meč a kniha. Struktura lidských dějin*. Brno: CDK, 2001. ISBN 80-85959-87-9.

Katsiaficas, G., Kiros, T. (eds.) *The Promise of Multiculturalism. Education and Autonomy in the 21st Century: a New Political Science Reader*. New York and London: Routledge, 1998. ISBN 0-415-92126-0.

kol., *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: SLON, 1994. ISBN 80-901424-1-9.

Ortová, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha: Karolinum 1996. ISBN 80-7184-224-9.

Vrhel, F. Ke kulturnímu relativismu. *Cargo* 2/2000, s. 88–98. ISSN 1212-4923.

(PhDr. Lud'ka Hrabáková, Ph.D. působí na Katedře filosofie Pedagogické fakulty TU v Liberci.)